

Особливу роль у формуванні медичної термінології того часу відіграло Наукове товариство ім. Т. Шевченка, яке існувало у Львові з 1873 до 1939 р. Члени організації популяризували українську словесність, публікували історичні, філософські, філологічні матеріали, розбудовували різні галузі науки українською мовою. У Товаристві діяло три секції: історико-філософська, філологічна і математично-природописно-лікарська. Для публікацій наукових статей засновано видання «Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка». Згодом кожна секція почала видавати свій збірник. В одній із рубрик («Термінологічний відділ» «Збірника математично-природописно-лікарської секції НТШ» Я. Гординський вперше в українському мовознавстві висунув актуальні питання про впорядкування медичної термінологічної системи і запропонував активно публікувати на сторінках «Збірника НТШ» власне українські медичні терміни наприкінці наукових розвідок. Загалом діячі НТШ виокремили такі надзвичайно важливі положення українського термінотворення: 1) *термін мусить відповідати «духові» мови*; 2) *у формуванні терміносистем логічно дотримуватися поєднання власне національного і міжнародного*; 3) *синонімія в термінології можлива, але не бажана*; 4) *«кований» термін повинен бути коротким і вмотивованим* [6, с. 97].

Ці рекомендації, звісно, стосувалися й медичної термінології. Так, в основу термінотворення були покладені власні номінативні ресурси, у результаті чого галицька медична термінологія, спираючись на народний термін, набула національного «обличчя». Синонімія в термінології вважається явищем негативним, але на етапі створення медичних термінів вона була потрібною, оскільки давала можливість вибрати найточніший і найвдаліший варіант. «Кування» слів як один із засобів збагачення лексики української мови використовували і для творення медичних термінів, пор.: *комора серця* → камера серця, *наколінюк* → колінна чашка, *надколінюк*, *черевослинівка* → підшлункова залоза тощо. Деякі з нових слів, що означали нові поняття і не порушували закономірностей словотвору української мови, увійшли до її словникового складу: *перев'язка*, *сліпа кишка*, *мазь*, *набряк*, *висипка*, *всмоктування* та ін. [2, с. 93].

Поява періодичних медичних видань на теренах Галичини кінця XIX – початку XX століття зумовила використання лексичних одиниць з медицини та скерування їх у мовленнєвий потік. Це стало великим поштовхом для становлення власне української медичної термінології. Та через складні політичні та історичні події в Україні впродовж всього XX століття ці терміни не прижилися, тобто частина вже впроваджених українських медичних назв того часу не відтворюється теперішніми носіями мови. Незважаючи на широке вживання медичних термінів іншомовного походження, потрібно приділяти належну увагу вивченню власне українських еквівалентів, адже такі слова увиразнюють мову й підкреслюють її поліфункціональність та самобутність.

Висновки. Наша розвідка засвідчила, що наприкінці XIX – на початку XX століття процес входження власне українських медичних термінів у загальнонародний лексичний фонд відбувся досить організовано та швидко завдяки умовам, які сприяли розвиткові мови, та наявним публікаціям українською мовою, дослідження яких є перспективним та актуальним.

Література

1. Грушкевич Я. Окулістична термінологія: Анатомічна частина / Я. Грушкевич // Лікарський вісник. – Ч. 3-4. – Львів, 1927. – С. 8 -10.
2. Дидик-Меуш Г. Про галицькі елементи в українській медичній термінології початку XX століття / Г. Дидик-Меуш // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова [Текст]: Збірник наукових праць / відпов. ред. М. Плющ. – Вип. 3. – Кн. 2. – К., 2008. – С. 89 - 95
3. Ермоленко С.Я. Пуризм / С.Я. Ермоленко // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. – К.: «Українська енциклопедія», 2000. – С. 503 - 504.
4. Лукасевич Є. Анатомічний словник (матеріали) / Є. Лукасевич. – Львів, 1926. – 72 с.
5. Озаркевич Е. Недуги пошесні / Е. Озаркевич. – Львів, 1911. – 134 с.
6. Панько Т. Українське термінознавство / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
Термінологічні витяги / Уклав д-р Є. Озаркевич // Лікарський збірник НТШ. – Т. 5. – Вип. 2. – Львів, 1899. – С. 1-4; Т. 2. – Вип. 2. – Львів, 1900. – С. 51-53; Т. 3. – Вип. 2. – Львів, 1901. – С. 77-79.
Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – Львів – Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1996. – 190 с.

УДК 81'373.45=111:340.113=161.2

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОСИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Галина Сергєєва,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов №1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)

Подано аналіз розвитку української правничої термінології, схарактеризовано головні чинники та особливості її формування. Розглянуто підходи до визначення ролі в цьому процесі запозичень та до їх унормування.

Ключові слова: українська юридична термінологія, англомовні запозичення, пуризм, русифікація, термінологічна норма, національний критерій нормативності.

The analysis of the Ukrainian law terminology development is provided; the main factors and peculiarities of its formation are characterized. The existing approaches to the role of loan-words in this process and to their standardization are considered.

Key words: the Ukrainian law terminology, English loan-words, purism, , terminology standard, national criterion of standard.

Генезис і розвиток української правничої термінології тісно пов'язані з витоками та історією національного права, української державності і законодавства. Юридична термінологія є одним із найдавніших пластів термінологічної лексики української мови – норми звичаєвого («неписаного») права зафіксовані вже у перших юридичних писемних пам'ятках періоду Київської Русі, що дають нам «найстаріші зразки актового язика і юридичної термінології дохристиянської Русі X в.» [9, с. 203]. Однак, дослідники вважають, що тільки у другій половині XIX ст. формується наукова термінологічна система, в якій кожен термін означає певне, чітко сформульоване поняття.

Правничу термінологію еволюціонує з розвитком держави, адже зі змінами державного устрою тісно пов'язані зміни в суспільних відносинах, що регулюються правом. Тому прямим наслідком прогресу в різноманітних сферах суспільного життя є розвиток та неологізація терміносистеми правничих наук.

Дослідження різних етапів розвитку української юридичної термінології свідчить, що процес поповнення цієї терміносистеми новими терміноодинамиками найбільш інтенсивно відбувався саме у періоди активного розвитку держави, коли виникали нові інститути права, розвивались правові норми. Результатом такого розвитку була поява нових правових понять, що потребували мовного вираження і закріплення у терміносистемі. Слід зазначити, що термінологічно-мовне оформлення досягнень науки є важливим для її подальшого розвитку. Правничі поняття втілюються в мовних конструкціях, бо мова – єдиний засіб формалізації права. Отже, процеси неологізації системи понять зумовлюють появу нових термінів та стимулюють розвиток терміносистеми. Розвиток правничої терміносистеми тісно пов'язаний із формуванням української термінології взагалі, і ті тенденції, що характеризують становлення загальнонаціональної термінології, певною мірою притаманні і термінології права. Це, зокрема, стосується співвідношення і доцільності використання в ній іншомовних елементів.

Українська юридична термінологія протягом століть творилася, головним чином, на основі внутрішніх мовних ресурсів [2, с.12]. Проте, становлення і формування термінології українського права, як і української мови взагалі, відбувалося в надзвичайно складних і несприятливих історико-політичних умовах бездержавності [див. 8, с.184–185], під впливом багатьох мов, що не могло не позначитися на розвитку термінологічного словника української юридичної мови, основою якого є віковична українська лексика, проте, іншомовні засвоєння у її складі займають достатньо важливе місце. Національний характер наукової термінології, на нашу думку, великою мірою залежить від інтенсивності розвитку національної науки. Загальновідомо, що термін виникає лише тоді, коли поняття настільки розвинулось, що йому можна присвоїти цілком визначену наукову назву. Однак це не завжди можна зробити на ґрунті національної мови, а надто тоді, коли саме поняття виникає і певний час функціонує в іншому мовному середовищі. Спираючись на висновки термінознавців, вважаємо, що серед багатьох шляхів творення термінів, найлегшим способом є запозичення іншомовної номінативної одиниці [5, с.84]. Питання про «своє» та «чуже» у наукових термінологіях завжди привертало увагу науковців. Особливо гостро це питання постає в мовах, які довгий час функціонують в умовах бездержавності й мають обмежений комунікативно-функціональний простір. Тому цілком логічно, що протягом усієї історії розвитку української літературної мови в мовознавстві завжди існували протилежні погляди щодо ролі й місця в ній лексичних запозичень.

Однією з реакцій на поповнення лексики української літературної мови словами іншомовного походження був пуризм. Багато науковців вважали запозичення шкідливим явищем, що заважає розвитку її внутрішньої структури і поступово призводить до втрати мовою своєї самобутності. Ю. Черех убачав в пуристичних тенденціях практичне і теоретичне значення: *«Поміркований пуризм до певної міри корисний тим, що перешкоджає надто швидкій і численній появі чужих слів»* [10, с.45]. При цьому дослідник зауважує, що відкидання всіх чужих слів суперечило б закону розвитку мови, а нормальний приплив чужих слів не шкодить розвитку мови й не порушує її цілісності, її системи, а часто збагачує її.

У XIX ст., коли постала необхідність створення власної наукової термінології переважали ідеї народної основи термінології, які особливо активно підтримувались у Західній Україні (М. Левченко, П. Єременко, І. Верхратський, В. Левицький, НТШ). У термінологічних працях того часу простежується тенденція до заміни іншомовних слів народними. Однак, були й представники поміркованого пуризму, зокрема М. Драгоманов, який не поділяв думки про суто народну основу термінології, цілком відмежованої від російської чи польської. У 20-30-х роках XX століття термінологічні традиції НТШ були відновлені. Основна концепція тогочасного термінотворення полягала в підшуванні народного терміна, побудованого за законами української мови, і характеризувалася мінімальним впливом іншомовних термінів. В Інституті української наукової мови при ВУАН, в основу діяльності якого було покладено здобутки галицьких учених, було засновано Правничу термінологічну комісію, завданням якої стало укладання словника української правничої термінології.

Під час укладання словника було використано практично всю наявну на той час українську правничу термінологію, що містилася в давніх українських актах – рукописних чи друківаних. Для іншомовних термінів, навіть грецького і латинського походження, підшукувалися українські паралелі і перевага віддавалася словам українського походження. Щодо іншомовних термінів, до яких не відносились українських відповідників, вони транскрибувалися, зберігаючи точну фонетику мови-джерела. Процес упорядкування української правничої мови і термінології був брутально перерваний радянським режимом, а з 1931 року почався занепад термінологічної справи та русифікація термінологічного фонду української мови. Термінологія, відображена в лексикографічних працях цього періоду, характеризується калькуванням російських термінів та повною орієнтацією на російську мову в правописі й вимові іншомовних слів. Окрім того, процес творення правничої термінології, як і всієї

галузевої української термінології, десятиріччями підпорядковувався законам і правилам російської мови. Піддаштовуючись під російськомовні правничі терміни, українське правознавство нездатне було випрацювати власну термінологію, внаслідок чого відбулося збіднення власне української правничої лексики та фразеології.

Проте, на сучасному етапі розвитку української літературної мови, коли вона нарешті здобула статус державної, коли створено можливості для активного розвитку правничої термінології, питання щодо ролі й доцільності запозичень та їх впливу на формування української правничої терміносистеми залишаються актуальними. Протягом останніх десятиліть правова система України активно реформується. Реагуючи на зміни в політичному та економічному житті суспільства, право поширюється на сфери, які раніше не регулювалися законодавством. Спостерігаючи за розвитком терміносистеми правничих наук на сучасному етапі, можна констатувати, що процес розширення понятійного апарату багатьох галузей права супроводжується запозиченням термінів, серед яких вагома частка англійських запозичень. У зв'язку з цим постає низка питань структурно-функціональної адаптації запозиченої термінології. Проблема лексичних запозичень у сучасних терміносистемах у першу чергу пов'язана з проблемою термінологічної норми. Вирішуючи проблему унормування правничої термінології, мовознавці активно користуються національним критерієм нормативності терміна, намагаючись знайти національний відповідник іншомовному терміну [7, с.159–166], що яскраво відображається у лексикографічних працях [див. 6]. Дослідники констатують, що проблема нормалізації запозичень поступово переміщується з вивчення суто лінгвістичних аспектів процесу запозичення на розгляд його соціолінгвістичних аспектів [4]. У дисертаційному дослідженні Л. Кисляк звертається увага на актуальність теоретичного обґрунтування послідовного й неуперечливого підходу до питання доцільності нормалізації запозичень, зокрема до проблеми свідомого регулювання суспільством процесів запозичування лексичних одиниць з англійської мови [3, с.27]. Ця проблема є актуальною сьогодні для багатьох мов світу, у тому числі й для тих, які нещодавно самі активно впливали на інші мови, зокрема німецької й французької.

Історія нормалізації процесів запозичення іншомовних термінів, у тому числі й англійських, у багатьох мовах свідчить про неефективність та недоцільність імперативного втручання в мовні процеси. На нашу думку, ніякі штучні регуляції не можуть зупинити природних тенденцій входження іншомовних слів до термінологічного словника сучасної української мови. Тільки активний розвиток національної науки може підняти престиж національної наукової мови та вплинути на інтенсивність запозичення іншомовних термінів, що може викликати зворотні процеси, як це відбулося свого часу з англійською науковою термінологією.

Пуристичні тенденції, виявом яких є національний критерій нормативності терміна, здебільшого пов'язані з поглядом на запозичення як на штучне, неприродне явище в національній мові. Однак, вирішуючи долю іншомовних термінів в українській мові, слід усвідомлювати, що жодна з природних мов при творенні термінології не може обмежитися власними ресурсами. Як слушно зазначає В. Акуленко, *«тільки метафізичний підхід до мови як до механічного поєднання невзаємопов'язаних компонентів - міжнародного і національного - може приводити до висновку, що розвиток інтернаціонального у мові загрожує її національному характерові. Як доводить весь хід світового лінгвістичного процесу, зміцнення у мовах їх інтернаціональної сутності не лише поєднується з їх прогресивним розвитком, але й є його невід'ємною складовою частиною»* [1, с.12].

Проблема функціонування в мові іншомовних запозичень, на наш погляд, може бути вирішена в рамках теорії мовної синергетики, яка пояснює мовну систему як таку, що здатна до саморегулювання та самоорганізації, і вимагає від дослідника показу мовних явищ з погляду їхньої взаємодії та конкуренції [4, с.132]. Під час запозичення відбувається складна взаємодія зовнішніх і внутрішніх законів розвитку мови, тому передумови процесу запозичення часто закладені у деяких особливостях мовної системи. Виходячи з цього, можна припустити, що головну роль у нормалізації процесу запозичення повинні відігравати лінгвістичні чинники. Адже саме внутрішньомовні фактори, потреби самої мови, визначають подальшу долю запозичень. Під впливом цих факторів відбуваються перетворення, у результаті яких запозичене слово або стає органічною частиною лексико-семантичної системи мови-реципієнта, або ж залишається на її периферії, чи й зовсім зникає. Тому проблему «свого» та «чужого» можна інтерпретувати і як різний ступінь освоєння запозичених слів системою мови-реципієнта [5, с.4]. Слушно є думка про те, що тільки дослідження причин появи запозичень та особливостей їх освоєння мовою-реципієнтом може дати певні підстави для визначення ролі запозичень у формуванні певної терміносистеми, а отже й для їх унормування.

Висновки. Ми схильні вважати, що до вивчення та оцінки мовних явищ слід підходити аналітично, а не імперативно. Більшість вітчизняних учених дотримується думки про можливість результативної нормалізаторської діяльності, якщо до уваги беруться внутрішні закономірності розвитку мови, її системні можливості. Отже термінологію необхідно досліджувати системно, беручи до уваги цілі термінологічні групи, а не взяті окремо термінологічні запозичення. Встановленню чи уточненню місця запозичених слів у певній терміносистемі сприяє також визначення парадигматичних та синтагматичних зв'язків запозиченого терміна, що може виявитися дуже важливим для унормування термінів-варіантів.

Література

1. Акуленко В.В. Німецький вплив на розвиток української мови: Проблеми методології [Текст] / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 12 – 19.
2. Брицин М.Я. Юридическая терминология в восточнославянской письменности до XV века: автореф. дис. д-ра филол. наук / М. Я. Брицин. – Каменец-Подольский, 1966. – 38 с.

3. Кислюк А. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / А. П. Кислюк. – Київ, 2000. – 238 с.
4. Клименко А.С. Социолнгвистический аспект англо-американских заимствований в современном французском языке новейшего периода: к вопросу о нормализации англицизмов: автореф. дис. канд. филол. наук / А. С. Клименко. – К., 1995. – 24 с.
5. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов [Текст] / Д. С. Лотте. М.: Наука, 1982. – 149 с.
6. Мисик А.В. Українсько-англійський словник правничої термінології [Текст] / А. В. Мисик. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 528 с.
7. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль [Текст] / М. М. Пилинський. – К.: Наук. думка, 1976. – 287 с.
8. Сергеева Г. А. Про склад української правничої термінології з погляду її походження [Текст] / Г. А. Сергеева // Вісник ХНУ. Сер. філологія. – 2000. – №473. – С. 183–187.
9. Франко І. Нариси історії українсько-руської літератури до 1890 р.: Твори у 50-ти т. [Текст] / І. Франко. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 41: Літературно-критичні праці (1890–1910). – С. 203.
10. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови [Текст] / Ю. Шерех. Мюнхен: Вид-во «Молоде життя», 1951. – 402 с.

ВІСНИК 1(092)(450)/653

ФІЛОСОФСЬКІ ТЕРМІНИ: УКРАЇНСЬКА ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА

Павло Содомора,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри латинської мови
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

Розглядається значення метафізичних термінів «субстанція», «акциденція» та ін. і пропонуються лексеми «підстава», «припадковість» т. д. як їх українські відповідники. Наводяться відповідні місця тексту «Суми філософії» Св. Томи з Аквіну пропонуються їх український переклад. Наводяться аргументи такого відтворення лексем. Розглядаються витоки і подальший розвиток питання підстави та припадковості.

Ключові слова: субстанція - підстава, акциденція - припадковість, негація - заперечення, реляція - стосунок.
Reproduction of key metaphysical terms plays significant role in general structure of philosophical text. The gradual transformation of previous philosophical traditions into ideas of St. Thomas' teaching is apparent on the material of certain metaphysical terms. Thomistic ideas develop into subsequent philosophical streams.

Key words: substance – pidstava, accidence – pryypadkovist, negation – zaperechennia, relation – stosunok.

Основна проблема, що виникає при перекладі філософських текстів – відтворення схоластичних термінів. Усі терміни умовно можна поділити на дві групи: терміни в абсолютному їх значенні та напівтерміни. Щодо відтворення термінів, то у цьому питанні важливе дотримання «золотої середини». Неможливо усі без винятку терміни подати транскрибованими латинськими словами: адже тоді потрібно буде перекладати українською мовою лише сполучники; також неможливо повністю відмежуватися від латинських слів. Тому при роботі з латиномовними текстами доволі часто прийнятне калькування; з іншого боку, транслітерація не завжди працює як ефективний спосіб відтворення схоластичних термінів українською мовою. З уваги на це, ми прагнемо поставити крапку у цьому питанні, а лише розгорнути дискусію.

Латинський термін «accidentia» за бажанням можна подавати або транслітерацією (акциденція), або калькуванням – «припадковість». Термін «припадковість» утворений способом калькування (структурно-морфологічна калька) латинського терміна ac-cidentia – при-падковість. Знову ж, і в цьому випадку абсолютну перевагу важко надати якомусь одному відповідникові. «Припадковість» є морфологічною калькою лексеми оригіналу. Граматично лексеми не співпадають, оскільки латинське «accidens» – це форма множини середнього роду дієприкметника, а українська калькована лексема «припадковість» є іменником. До того ж, лексема «припадковість» проводить, хоча й незначну, все-таки забажану аналогію із клінічним терміном.

Окрім того, лексема не має статусу терміна у філософській термінології. Транслітерована лексема, «акциденція», в українській мові також видозмінює свою граматичну форму – стає іменником жіночого роду однини, втрачаючи множину. Однак це пов'язано із мовними особливостями: далеко не завжди лексема іншомовного походження зберігає у цільовій мові свою граматичну структуру, навіть частково. До того ж, «акциденція» – філософський термін, не завжди зрозумілий широкому колу читачів. А твір Томи, як видно із Прологу, спрямовується саме до широкого кола читачів.

Усі ці деталі, про які йдеться, а саме – граматична форма та її значення, семантичне наповнення терміна, додаткові семи, що привносяться при відтворенні терміна цільовою мовою, складають еспікативний компонент термінологічної лексеми, завдяки якому термін набуває значення терміна у контексті твору. Тобто, необхідною умовою при перекладі є відтворення якщо не всіх, то принаймні великої кількості цих деталей (сем) для того, щоб лексема функціонувала як термін у тексті перекладу.

Семантичне наповнення терміна у випадку відтворення транслітерацією (акциденція) зберігається частково завдяки внесенню семи «незвичність» у текст перекладу. Однак цього не завжди буде достатньо, а подекуди це буде й перешкодою для прочитання періоду тексту, оскільки термін вживається досить часто. Окрім того, відтворюючи один термін транслітерацією, слід відтворювати аналогічно й інші, аби не було дисонансу у термінологічній канві українського тексту. Особливої ваги ця теза набуває тоді, коли йдеться